

14 oktober 2002

Folkminnen

Sveriges Radio
105 10 Stockholm

Om Bergslagsleken

Hej. Brukar ofta lyssna på ert trevliga program. Hörde i dag att ni undrar över Bergslagsleken. Den lärde jag mig av min mor för 60 år sedan. Tänkte därför berätta dels hur den går till hos oss dels något om dess bakgrund.

Man behöver en lekledare dvs en budgivare.

Om det sitter högst 8 - 10 stycken runt bordet så kan budet gå från person till person. Om det är flera bör deltagarna delas upp på något sätt annars tar det för lång tid.

Om det är flera bord så kan varje bord bilda en hytta och utse en hyttfogde som tar emot och skickar budet vidare.

Leken börjar med att ledaren på bredast möjliga väästmanländska säger till den första personen eller hyttan: De har komme ett bu.

Varpå denna svarar: Åcke bu?

Ledaren: Ena hammern ska gå! Varpå ledaren och första mottagaren börjar slå ena näven i bordet.

Mottagaren skickar budet vidare till nästa person eller bord som börjar arbeta och i sin tur skickar budet vidare tills det nått den sista mottagaren och alla slår med ena näven.

I nästa fas är budet: Bägge hamra ska gå. Dvs bägge nävarna i bordet.

Nästa: Bägge hamra å ena slägga ska gå. Varvid man stampar med ena foten.

Nästa: Bägge hamra å bägge slägga ska gå. Dvs även båda fötterna.

Nästa: Bägge hamra å bägge slägga å storslägga ska gå. Varpå man dessutom lyfter på stjärten och sätter sig med en duns.

Nästa: Bägge hamra å bägge slägga å storslägga å puusten ska gå. Och då lägger man till ett ljudligt pyshljud.

När ledaren tycker att deltagarna fått nog kan han blåsa av hyttan. Med få deltagare kan man backa maskin för maskin vilket är rätt tidsödande så det vanliga är att man blåser av hela hyttan på en gång.

Budet blir då: De har komme ett bu. Åcke bu? Att hela hyttan ska stå! Varvid den förste mottagaren kan sluta arbeta och skicka budet vidare till nästa. Man får inte sluta innan man nåtts av slutbudet i rätt ordning. Någon strejk var det definitivt inte fråga om. Denna företeelse var helt okänd i Bergslagen i början av 1900-talet.

Leken är mycket effektiv när man setat länge vid ett middagsbord och behöver pigga till i kroppen. Den brukar också roa alla åldrar och människor. Det vore roligt att höra er prova den i radion!

Så till bakgrunden

I Bergslagen, dvs den norra bergiga delen av Västmanland fanns det bergsmän. Det var personer som ägde bergsmanshemman med rätt och skyldighet enligt statliga regler att framställa tackjärn. Järnmalmen smältes med hjälp av glödande kol i stora masugnar i sk hyttor. Hyttorna hade många delägare, en tidigt form av kooperativ. Bergsmännen turades om att använda hyttan för att "blåsa järn" med träkol som de köpt av kolare. En smälta kunde ta omkring en vecka. Det var ett säsongarbete, man var helt beroende av slädföre för att kunna transportera malm och kol. Man var också helt beroende av vattenkraft för att driva blåsbälgar och annat. Vårvintern var alltså den bästa tiden för hytt drift.

Man behövde ofta meddela sig med varandra och den enda möjligheten innan telefonen kom var att rida eller gå med bud. En oegentlighet i leken är att det knappast fanns vare sig hammare eller släggor i hyttorna. De redskapen används i nästa steg i processen nämligen i järnbruken där man kunde smida järnet. Men ingen tycks haka upp sig på sådana detaljer.

För vår del börjar historien med min morfars far, Anders Olsson i Gusselby. Han arbetade sig upp som bergsman och kom vid sin död 1891 att äga halva Gusselhyttan, norr om Lindesberg. Han var mycket musikalisk och spelade gärna fiol. Men hans hustru greps av Waldenströms hårda kristendomslära som sade att "allt som är roligt är synd". Hon eldade upp hans kära fiol. Och de 14 barnen, varav 9 blev vuxna, led svårt av musik- och dansförbudet i en trakt där detta annars var en vanlig umgängesform. Äldsta dottern rymde till USA 17 år gammal och ena sonen gick till sjöss.

Den andra sonen, Gustav Olsson som blev min morfar, tog igen genom att själv som vuxen ordna stora kalas på gården Östanby. Och barnen dvs min mor och hennes kusiner hade väldiga fester där man bland mycket annat lekte Bergslagsleken. På 1950-talet bildade dessa kusiner en släktförening, Östanbysläkten, med numera över 750 personer i matrikeln. Till släkträffarna kommer ett hundratal medlemmar och då leker vi alltid Bergslagsleken.

Efterord

Det skulle vara mycket intressant att få veta i vad mån denna lek förekom även i andra hyttlag än Gusselhyttan och i andra släkter än Östanbysläkten. Hoppas att jag kan få ett tips om ifall och så fall när ni tar upp det här svaret i Folkminnen. Fax eller e-post går bra.

Med vänlig hälsning

PS Bergsslagsfamiljerna hade på 1800-talet, tillsammans med ett kanadensiskt folkslag, världsrekord i antal vuxna barn. Samtidigt hade man i jordbruksbygderna ett snitt på ca 1,5 barn. Medveten familjeplanering med andra ord.

Morfar blev så småningom ensam ägare till Gusselhyttan och kunde som sådan kalla sig brukspatron (dock en helnykter sådan). Hans bergsmansdräkt finns på Linde museum.

Och Anders Olssons musikaliska gen har spritt sig till de flesta av ättlingarna. DS